

Mennesket i tilblivelsesprocessen

- om nye mænd og kvinder i Goethes dannelsesroman, *Wilhelm Meisters læreår*

Af Birgit Eriksson

Mikhail Bakhtin definerede dannelsesromanen som romanen om 'mennesket i tilblivelsesprocessen'. Det særlige i denne tilblivelse er, skrev han, at dannelsesromanens menneske har opløst tiden i sig og sig selv i tiden. Genren adskiller sig til den ene side fra de romaner, hvor mennesket oplever en hel masse i en omskiftelig verden, men forbliver tro mod sin på forhånd fastlagte identitet - og til den anden side fra de udviklingsromaner, hvor det udvikler sig på baggrund af en stabil verden, der fungerer som erfaring eller skole. I dannelsesromanen er både menneske og verden under forandring:

'Mennesket bliver til *sammen med verden*, han afspejler i egen person den historiske tilblivelse af selve verden. Han er ikke længere inde i en epoke, men befinder sig på grænsen mellem to epoker, på overgangen fra den ene til den anden. Denne overgang finder sted i ham og gennem ham. Han er tvunget til at blive en ny og hidtil uset type menneske' (Bakhtin. 2006: 192).

Slutningen af 1700tallet var en sådan grænse mellem to epoker. Det var en tid, hvor menneskets vilkår og muligheder blev omdefineret i filosofi, kunst, politik, videnskab - og i dannelsesromanen, der, som genre, ofte dateres tilbage til Goethes *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1795-96). I litteraturhistorien er det dog ikke Bakhtins, men Wilhelm Diltheys (1870 og 1906) beskrivelse af dannelsesromanen, der har været skoledannende. Ifølge ham handler dannelsesromanen om en ung mand, der forlader hjemmet, danner sig gennem en række livtag med verden og til slut når modenhed og harmoni - på dansk ofte omtalt som hjemmeude-hjem. Ser man på Goethes roman, tegner der sig imidlertid et andet billede. Ikke bare er helten Wilhelm langt mere hjemløs og langt mindre central, end traditionen efter Dilthey har antaget. Romanen viser gennem et væld af bipersoner og sidehistorier, hvordan både mænd og kvinder er tvunget til at blive nye og hidtil usete mennesketyper. Den tematiserer ikke bare den unge mands dannelse, men også hvordan forestillinger om det mandlige og kvindelige kan og må dannes på ny.

Planetsystemet

I et brev til Goethe d. 2.7.1796 karakteriserede Friedrich Schiller *Læreår* som et planetsystem, hvor alle personer og begivenheder hænger sammen. Novalis gjorde denne sammenhæng konkret håndgribelig, da han i 1798 skrev, at:

'Lothario er ikke andet end den mandlige Therese med en overgang til Meister. Natalie - sammenknytningen og forædlingen af tanten og Therese. Jarno udgør overgangen fra Therese til abbeden. Onklen er, som tanten, ensidig. Meister er en sammenknytning af onklen og Lothario. (...) Aurelie har familielighed med tanten. Harpespilleren og Mignon hører sammen. Werner nærmer sig Therese - som lægen nærmer sig abbeden...' (Novalis, 1979: 59).

Og så videre. Og så videre. Over en halv side fortsatte Novalis med at opregne det sociale netværk i romanen, hvor alle personerne synes at være radikaliseringer, varianter eller

spejlinger af hinanden. Ifølge Friedrich Schlegel var det en af *Læreårs* største kvaliteter, at 'den individualitet, som optræder i dette værk, er brudt i forskellige stråler, fordelt blandt flere personer' (Schlegel, 2000: 239).

Planetsystemet eller de brudte stråler kan i forlængelse af Bakhtins definition af dannelsesromanen ses som en udfoldelse af de forskellige former, den menneskelige tilblivelsesproces kan tage. Det gælder også de tilblivelsesprocesser, der ikke lykkes. Ikke alle er i stand til at gennemføre overgangen mellem epokerne. De bliver ikke til sammen med verden, men isolerer sig med fatale konsekvenser fra den. Det gælder først og fremmest Mignon, Harpespilleren og den skønne sjæl – tre karakterer, som alle dør og på forskellig måde er bærere af egenskaber, der ikke er plads til i det tidligt moderne samfund. Mignon og Harpespilleren er romanens mest romantiske og symbolske figurer. Gennem deres digte og sange etablerer de en anden verden end den, der er knyttet til romanens øvrige planetsystem og mere prosaiske diskurs. De kommer begge fra Italien, som Goethes samtid, i forlængelse af kunsthistorikeren Johann J. Winckelmann, opfattede som billede på en antik idealtilstand. De erindrer om en på én gang mytisk og naturlig oprindelighed, hvor cypresser strakte sig mod himlen, og citroner, pomeranser og myrter blomstrede. Denne oprindelighed, der adresseres i romanens digte, er imidlertid utilgængelig i et moderne, prosaisk univers, og som eksilerede fra både Italien og ethvert socialt fællesskab, er Mignon og Harpespillerens tragiske og radikalt hjemløse figurer. Som symboler for en præmoderne verden profilerer de den prosaiske realitets grænser, og deres skæbner anskueliggør afstanden mellem antikken og moderniteten, når de på én gang fremstilles som symboler på en oprindelig og uskyldig naturtilstand og som uden muligheder i den moderne verden. For eksempel er Mignons androgyni ikke så meget unaturlig, som den er et minde om den antikke forestilling om en oprindelig enhed mellem kønnene. Når hun i en af sine sange synger om englenerne, som ikke bliver spurgt, om de er mænd eller kvinder (Goethe, 1924-28:7:516; Goethe, 1948-60:XI:166)¹, bliver hun selv et billede på den ideale, men uopnåelige menneskelighed, som ikke er splittet op i køn.

Tilsvarende er Harpespilleren heller ikke kun den ulykkelige, der har forbrudt sig mod moralen ved at fuldbyrde et incestuøst forhold til en kvinde, der viser sig at være hans søster. Han er samtidig også den, der spørger, om der ikke fandtes 'højtstående folkeslag, der tillod ægteskab mellem bror og søster'; han er den, der angriber alle religionens vedtægter, alle moralske og borgerlige love, som 'leder os bort fra naturens vej og ved skændig tvang forvansker de ædleste drifter til forbrydelse' (Goethe, 1924-28: 7:583; Goethe, 1948-60:XI:234). Med en formulering, der foregriber Max Webers beskrivelse af modernitetens jernbur, efterlyser han den tid, hvor man endnu ikke behøvede at bekymre sig om det 'mørke, grå, af mennesker flettede fangenet' (Goethe, 1924-28:7:583; Goethe, 1948-60:XI:235). Symboliserer Mignon og Harpespilleren en oprindelig og naturlig uskyld og hel menneskelighed, hvor mennesket endnu ikke var underlagt sine egne love, så er de i den moderne verden to utilpassede og ulykkelige figurer. I den moderne optik, som også er romanens, fortrænger den prosaiske funktion det poetiske symbol. Her er den oprindelige naturlighed blevet aparte, og den eneste kur, man kan tilbyde Harpespilleren, er at læse den daglige avis i stedet for at se ind i 'sit eget hule, tomme jeg, der synes ham en umådelig afgrund' (Goethe, 1924-28:7:436; Goethe, 1948-60:XI:84). Kuren er ikke mindre, men mere af den invaliderende moderne samfundsmæssighed. Det klassiske dannelsesideal har ingen gang

på jorden, og Mignon og Harpespilleren er uden fremtid i 'et samfund, hvis love og forhold efterhånden havde antaget en naturlovs ubetvingelighed' (Goethe, 1924-28:7:584; Goethe, 1948-60:XI:235-6).

Når Harpespilleren og især Mignon har fascineret så meget gennem receptionshistorien, som tilfældet er, skyldes det formentlig *Læreårs* dobbelt eksponering af dem. På den ene side fungerer de som et stærkt poetisk modbillede til den nyttige socialitet og entreprenante modernitet, som romanen udfolder. På den anden side ses de gennem en moderne, realistisk optik, der gør, at de nødvendigvis må dø, da idealet er utilgængeligt. Som det hedder om Mignon, så består hendes natur udelukkende af dyb længsel (Goethe, 1924-28:7:522; Goethe, 1948-60:XI:172). De fungerer begge netop som en ubestemt længsel – efter den oprindelige enhed, der ikke kan genvindes og knap nok tænkes, fordi den altid allerede er forvansket af den moderne samfundsmæssighed, der som en art naturlov er blevet menneskets nye vilkår.

Selvet som fort

Hvis den moderne samfundsmæssighed er et mørkt og gråt fangenet, der har antaget en naturlovs ubetvingelighed, hvad er så dannelsens mål? Hvor Mignon og Harpespillerens historier viser utilgængeligheden i et antikt dannelsesideal, afprøver den skønne sjæl, hvis bekendelser udgør en af *Læreårs* otte bøger, om idealet kan findes i kristendommen. Også fra hendes perspektiv er den moderne verden i stigende grad et fængsel. En rivende strøm af mennesker, indholdsløse adspredelser og åndløs munterhed.

Den skønne sjæls forsøg på at undslippe denne verden kan forstås på to væsensforskellige måder. Hendes fokus på sit eget jeg og oprør mod de undertrykkende sociale konventioner kan i én læsning ses som en kvindelig frigørelseshistorie. Da hun får adgang til den nyeste litteratur og viden om politik og historie, må det holdes skjult: 'Man gjorde de lærde kvinder latterlige og tålte dårligt nok de blot veloplyste, formodentlig fordi man anså det for uhøfligt, at så mange uvidende mænd skulle blamere sig' (Goethe, 1924-28:7:366; Goethe, 1948-60:XI:13). Og da hun senere skal giftes, står hendes krav om selvstændighed i vejen:

'Jeg erklærede med mandig trods, at jeg havde opofret mig nok, at jeg stadig og til mine dages ende var rede til at dele al modgang med ham, men at jeg forlangte fuld handlefrihed, og at min gøren og laden måtte afhænge af min overbevisning' (Goethe, 1924-28:7:379; Goethe, 1948-60:XI:27).

Læser man i et feministisk perspektiv, bemærker man, at den mandige trods via hendes søster og mor fremstår som realiseringen af et mere generelt og velmotiveret ønske. Hun vil ikke leve med nogen form for ydre tvang og søger i stedet ind i sit eget selv. Den eneste fremmede styrelse, hun accepterer, er fra Gud, hendes usynlige ven, men troen internaliseres i en grad, så den ikke kan skelnes fra hendes selvbestemmelse: 'Jeg husker næppe et bud. Intet viser sig for mig i en lovs skikkelse. Det er en indre trang, som leder mig...' (Goethe, 1924-28:7:420; Goethe, 1948-60:XI:67).

Bagsiden af denne frigørelseshistorie – og det er den anden læsning – er imidlertid, at bekendelserne også viser, at selvbestemmelsen kun kan realiseres ved at isolere sig fra verden. Den skønne sjæl giver efterhånden afkald på ægteskab, omgangskreds, den fysiske

verden, følelserne og kroppen. 'Intet knyttede mig til verden. (...) Således følte jeg mig glad og rolig og frelste livet ved at give afkald på livet' (Goethe, 1924-28:7:386; Goethe, 1948-60:XI:34). Den moderne verden og tilværelse er splittet og tom, og kroppen står, som del af denne, i vejen for autonomien. 'Selve legemet så jeg på som et fremmed væsen, omtrent som man ser på en klædning. (...) Legemet vil sønderlides som en klædning. Men Jeg, det velkendte Jeg, Jeg er til' (Goethe, 1924-28:7:415; Goethe, 1948-60:XI: 62).

I denne læsning er bekendelserne ikke en frigørelseshistorie, men en isolationshistorie med fatale konsekvenser for jegets forhold til både verden og sig selv. Ikke bare dør den skønne sjæl, men hendes måde at forstå og repræsentere verden på - hendes kristne tro, befæstede selv og monologiske bekendelser - bliver også forladt på både det fortalte og fortællingens niveau. Bekendelsernes dannelsesideal eller litterære form er ikke model for *Læreår*, som tværtimod problematiserer påstanden om et stabilt og velkendt jeg, og på den måde bidrager afgørende til afviklingen af forestillingen om et uproblematisk, ahistorisk og givet selv.

Man kan skelne mellem tre stationer i selvets historie i anden halvdel af 1700tallet (Breithaupt, 2002). Den første er omkring 1770, hvor *Sturm und Drang*-forfatterne, i forsøget på at bevise selvets eksistens, jagter deres egen originale og unikke individualitet. Anden station er i 80-90erne, hvor selvet ikke længere skal bevises, og hvor det afgørende ikke er dets forhold til en ydre realitet, men til sig selv. Modellen for selvet er her det autonome og i sig selv fuldendte kunstværk (især formuleret i Karl Philipp Moritz' essay *Über den Begriff des in sich selbst Vollendeten* fra 1785). Alle selvets enkeltdele hænger sammen i en helhed, og det tænkes, i modsætning til omgivelsernes institutioner, som et fort, man kan trække sig tilbage til for at beskytte sig mod ydre kræfter.

Tredje station er Goethes - og *En skøn sjæls bekendelsers* - test af denne idé om selvet som et fort. Når den skønne sjæl forsøger at konsolidere sit eget jeg, ved at lukke omverdenen ude, så bliver jeget ikke bare et fort, men ultimativt et fængsel. I takt med at hun demaskerer og devaluerer alt ydre, rykker murene tættere på, så hun til slut ikke bare har demaskeret verden, men også forestillingen om et autonomt selv. Igen har vi altså en dobbelteksponering - nu mellem en velmotiveret kvindelig frigørelseshistorie og en udforskning af det uholdbare ideal om at skabe et autonomt selv frigjort fra socialiteten.

Hovedpersonen uden vigtighed, helten uden mandighed

Med opgivelsen af forestillingen om et autonomt selv er det logisk, at *Læreår* ikke kan være en monologisk og lineær udviklingshistorie, men tager form af et planetsystem med mange personer, miljøer, historier og stemmer. Det har konsekvenser for hovedpersonen, som Schiller, i et brev til Goethe d. 28.11.1796, beskrev som:

'ganske vist den nødvendigste, men ikke den vigtigste person (...). Alt sker ved ham og om ham, men egentlig ikke på grund af ham; tingene omkring ham fremstiller og udtrykker kræfterne, han selv dannelsespotentialer' (citater i Goethe 1948-60:7:648).

I en anmeldelse forudså Friedrich Schlegel, at Wilhelm 'først sent eller aldrig vil handle som en mand', fordi han især kendetegnes af sin 'grænseløse modtagelighed for dannelse' (Schlegel: 164). I en anden anmeldelse fra 1795 hed det, at Wilhelm 'handler så svagt, han

svajer som den luft, der driver og bestemmer ham. Han forelsker sig ofte, alene ved de mange eventyr vinder han ikke læserens deltagelse og agtelse' (Gille, 1979: x). Da Wilhelm selv skal fortælle sin (tror han fejlagtigt) tilkommende hustru sin historie, kan han kun berette 'vildfarelser på vildfarelser, fejltrin på fejltrin' (Goethe, 1924-28:7:446; Goethe, 1948-60:XI:94), hvilket har en vis vægt, da hun lige inden har udtalt det, som Goethe også argumenterede for i sine teoretiske skrifter, at 'Menneskets historie er dets karakter' (Goethe, 1924-28:7:443; Goethe, 1948-60:XI:91).

At Goethe, gennem Wilhelms mange vildfarelser og den ironiske fortællers distance til ham, gjorde opmærksom på, at *Læreår* ikke har en traditionel helt, som kan være et eksempel til efterfølgelse, fik ikke datidens læsere til at opgive denne forventning. Karl Morgenstern, som undfangede begrebet dannelsesroman, kritiserede med megen patos tidens romanhelte for deres umandighed. Han efterlyste 'ikke blot romanhelte, men helte: mænd. – Sandelig; vi lever i en tid, hvor Europa har brug for mænd' (Morgenstern, 1988: 54), og han så *Læreår* som en af de romaner, som i udpræget grad manglede 'høj moralsk kraft, gennemgribende mandlig karakter' (Morgenstern, 1988: 53) og derfor trods sine andre kvaliteter ikke kunne være rigtigt frugtbar for ungdommen.

Modstillingen af mandighed og modtagelighed var gennemgående i den tidlige kritik. Mænd skulle ikke som Wilhelm være modtagelige, men faste og selvstændige. Tidligt i *Læreår* belæres Wilhelm da også om, at 'kun når fornuften står urokkeligt fast, fortjener mennesket at kaldes en Gud på jorden' (Goethe, 1924-28:7:71; Goethe, 1948-60:X:69). Men hvis den skønne sjæls bekendelser viste, at mennesket (som kvinde) ikke er Gud, og at både omverden og selv forsvinder i forsøget på at stå urokkeligt fast, så er også den maskuline hovedpersons historie én lang demontering af samme ambition. Når han forsøger at stå fast, udstilles det gennem romanens andre stemmer som en let latterlig mangel på sans for omverdenens foranderlighed, og oftest er han selv lige så omskiftelig som denne omverden, både i sin selvopfattelse og i sine engagementer i skiftende kvinder og teaterformer. Bag om ryggen på ham etableres i mere end én forstand en forbindelse mellem ham og den overfladiske Philine, der uden noget ønske om at stå fast, kaster sig ud i livets og verdens foranderlighed. Hun vil hele tiden skifte omgivelser og helst hver dag spise et nyt sted, hun tilegner sig uden problemer enhver omgangstone, har 'en medfødt kopieringsevne' (Goethe, 1924-28:7:173; Goethe, 1948-60:X:173) og iscenesætter nye, romantiske forbindelser for ikke at kede sig. Hun er af alle karaktererne den, der med størst letsind og livskraft bliver til sammen med verden, hvorfor hun med fortællerens ord er 'en slags bindemiddel for det hele' (Goethe, 1924-28:7:344; Goethe, 1948-60:X:349).

At den samvittighedsfulde, men svage Wilhelm svajer betænkeligt for verdens vinde, og at den letsindige, men stærke Philine hengiver sig til verdens foranderlighed, kan man alt efter ståsted beklage eller beundre. I sin samtid blev Goethe kritiseret kraftigt for begge dele. Det kan man i dag godt trække på smilebåndet af, men hvis den tidlige kritik forekommer naiv i sin moralisme, så havde den til gengæld blik for noget, som senere er blevet overset. Hverken hovedpersonens svaghed eller fortællerens distance til ham har nemlig forhindret, at *Læreår* senere blev kanoniseret som romanen om den vellykkede, harmoniske og afsluttede dannelse. Ser man bort fra den moralske fordømmelse, forekommer den tidlige kritik mere sensitiv end den senere, når den ser, at Wilhelm ikke handler som en mand, og at Philine gøres langt mere livskraftig end ham. I dag kan vi se, at *Læreår* udfolder noget ganske andet

end både samtidens moralske fordømmelse af manglende mandighed og letsindig kvindelighed, og den hierarkiske rollefordeling mellem mænd og kvinder, der bliver modernitetens. Hvad enten man identificerer kvinden med emotionel bevægelighed og manden med selvstændig konsekvens, eller kvinden med indadvendt dyd og manden med udadvendt selvrealisering, så tegner *Læreår* gennem sin hovedperson og sit sociale planetsystem af både mandlige og kvindelige bipersoner et langt mere komplekst billede.

Fraværende fædre, tvivlsomme børn

En måde, at forstå Wilhelms svage identitet på, er at se den som et forsøg på, at fremstille menneskets dannelse – at *Læreår* ved at være uafhængig af en enkelt individualitet er åben for enhver individualitet (jævnfør Steinecke). Handler det om menneskets dannelse, skal helten ikke defineres for eksklusivt, herunder ikke gøres specifikt maskulin. Labile (køns)identiteter optræder i mange dannelsesromaner, hvor den mandlige helt generelt er stærkt præget af feminine træk og ofte ikke ved, om han er kunstner eller ej (Minden, 1997: 3-4). I *Læreår* er det da heller ikke kun Wilhelm, men også en række af kvindefigurerne, der har en tvetydig kønsidentitet. De usikre identiteter er dog ikke kun potentielt åbne ubestemtheder, men også mere specifikke reaktioner på datidens forandringer i synet på køn og identitet i det hele taget. Det fremgår ikke mindst af romanens mange familiehistorier, hvor forældrerelationer, arvefølge og faderskab er omgærdet af tvivl, fejltagelser og mulige incestuøse forbindelser. Det er kendetegnende, at mange af familierne er opløste og ikke tilbyder et hjem, og at den unge, hvis familien endelig er stabil, alligevel vælger at gå sin egen vej. Familien og hjemmet udgør ikke en tryghed, der kan arves. Tværtimod er forældrerelationerne ofte problematiske, og specielt faderfiguren er svag, uansvarlig eller fraværende (Saine, 1991: 138). Temaet spejles i de to kunstværker, der optager Wilhelm og romanen mest: *Hamlet* og maleriet af en syg kongesøn, som lider af kærlighed til sin fars brud. De problematiske faderrelationer kan naturligvis forstås psykoanalytisk, men også socialhistorisk – som billeder af en verden, hvor den kendte patriarkalske familiestruktur var under opløsning, hvor fædrene ikke længere fungerede som dannelsesmodeller, og hvor både kvinder og mænd måtte finde nye individuelle dannelsesveje og sociale organiseringsformer (Saine, 1991: 140). At forestillingen om køn og faderskab forandrede sig afgørende i sidste del af 1700-tallet, er der flere grunde til. Ifølge Elisabeth Krimmer skyldes det, at kroppen får en normativ autoritet, som gør, dels at kønshierarkiet forstærkes, idet kvindelige og mandlige egenskaber ses som direkte konsekvenser af kroppens fysiologi, dels at båndet mellem far og børn bliver mere usikkert, fordi det ikke kan bevises ud fra kroppen. Peter Uwe Hohendahl forklarer forandringen med, at det patriarkalske ideal, hvor manden kun havde ansvar for sin egen familie, smuldrer. I forlængelse af oplysningstænkningen og accentueret af den franske revolution og senere revolutionskrigene var der en voksende bevidsthed om behovet for også at varetage samfundets og statens interesser, militært, økonomisk og politisk. Den feudale patriarkalske definition af mandigheden, som fokuserede på funktionen i storfamilien, honorerede ikke det postrevolutionære samfunds behov for mænd, der kunne deltage i det offentlige liv og balancere deres egne interesser med et ansvar for stat og samfund. Uanset om udgangspunktet er kroppens normativitet eller behovet for soldater og samfundsborgere, er resultatet en accentuering af kønsforskellen og dermed en ny social

organisering. I *Læreår* tematiseres denne via tårnselskabet, et forbund af mænd der forsøger at garantere både faderskab, personlig udvikling og samfundsmæssig harmoni.

Da en repræsentant for selskabet sent i romanen fortæller Wilhelm, at drengen Felix er hans søn, vil han gerne have sikkerhed, men får i stedet et tvetydigt svar, der antyder, at det ikke drejer sig om at vide, hvordan tingene er, men om den performative kraft i Wilhelms egen fortolkning: 'Modtag da det dejlige barn af vores hånd, vend Dem om og fat mod til at være lykkelig!' (Goethe, 1924-28:7:497; Goethe, 1948-60:XI:147). Han skal ikke, som i Kants berømte definition af oplysningen, vove at vide, men netop vove at se bort fra sin uvidenhed. Han skal ikke spørge, hvor drengen kommer fra, men påtage sig faderrollen.

Hele scenen udspiller sig i forbindelse med et meget teatralisk optagelsesritual, hvor forhæng trækkes til og fra, og blændværket understreges af en gæstebesøg af Hamlets far, hvis stemme ligner, men ikke er Wilhelms fars. Der er således med god grund, at Wilhelm lidt senere ikke har 'hverken modet til at sige sandheden eller lyst til at fortælle en alligevel altid tvetydig historie' (Goethe, 1924-28:7:501; Goethe, 1948-60:XI:152). Tvetydigheden ophæves ikke, men understreges, da den muntre Friedrich, som er udlagt som far til et barn, der måske er Wilhelms, erklærer at:

'Faderskabet beror overhovedet kun på overbevisningen; jeg er overbevist, altså er jeg far. Dér kan De se, at jeg også forstår at bruge logikken på det rette sted. Og hvis barnet ikke straks efter fødslen ler sig ihjel, kan det blive om ikke en nyttig så en tiltalende verdensborger' (Goethe, 1924-28:7:559; Goethe, 1948-60:XI:210).

Forsøget på at garantere faderskabet og den sociale orden betragtes således med et ironisk dobbeltblik. På den ene side udpeges det let grinagtige blændværk i de sociale ritualer, der skal erstatte den biologiske sikkerhed. På den anden side beskrives via de tvivlsomme faderskaber, hvordan de sociale konstruktioner godt kan virke (jævnfør Krimmer). At påtage sig faderskabet er ikke kun blændværk, men også en måde, hvorpå man kan blive til sammen med verden og forandre både den og sig selv – hvis man altså vover det.

Symbolisk modernitet

Hvis Friedrich ler af de sociale konstruktioner, gør tårnselskabet det bestemt ikke. Det arbejder med stor alvor for den nye mand og nyttige samfundsborger. Hensigten er, at kvinden hersker over huset, sørger for alt og derved skaffer sin mand 'den sande uafhængighed', så han kan vende sig 'mod større sager og, hvis lykken er med ham, blive det for staten, som hans hustru så glimrende er derhjemme' (Goethe, 1924-28:7:453; Goethe, 1948-60:X:101). Lederen Lothario er en – både erotisk og samfundsmæssigt – stærk og handlekraftig mand, hvorimod de kvinder Wilhelm udser sig, Therese og Natalie, er afsexualiserede figurer, karakteriseret af henholdsvis selvudslettende omsorg og praktisk husholdning, blandt andet for børn der ikke er deres egne.

Wilhelm er ambivalent i forhold til tårnselskabet, og hvad det repræsenterer. Han både frygter og beundrer det, og meget tæt på romanens slutning ved han ikke, om han skal slutte sig til det, eller om han – med en hilsen til harpespillerens karakteristik – skal frigøre sig 'fra så mange bånd, der truer mig med evigt, ynkeligt fangenskab' (Goethe, 1924-28:7:568; Goethe, 1948-60:XI:219). Som formuleringen viser, har tilslutningen en ganske anden

karakter end hans tidligere deltagelse i forskellige teatergrupper. Med tårnselskabet vælger han også moderniteten. Selskabet er ikke, som mange har forsøgt at læse det, Goethes ideal eller et anakronistisk forsyn, der binder sløjfe på romanens form og Wilhelms dannelse. Ser man på selskabets funktion, er det langt fra et ideal, der fremstilles, men snarere en moderne virkelighed, hvor revolutioner truer nedarvede besiddelser, hvor den traditionelle storfamilie kun kan være en nostalgisk erindring (jævnfør Margaretehistorien in Goethe, 1924-28:7:464-71; Goethe, 1948-60:XI:113-19), og hvor sammenhæng på tværs af generationerne er destabiliseret af udenomsægteskabelige børn, af fraværende fædre og af unge, der må gå deres egne veje. Det er i denne kontekst, at man må forstå selskabets forsøg på at garantere faderskab og dannelse, arrangere ægteskaber, uddifferentiere samfundsmæssige funktioner og sikre formue og stat – som en på én gang symbolsk, foregribende og realistisk (re)præsentation af det moderne samfund, der var på vej.

Nye konstruktioner

Pointen i ovenstående er altså, at *Læreår* handler om meget mere end den unge borgerlige mands dannelse. Når den gennem planetsystemet udfolder, hvordan både mænd og kvinder må blive til sammen med verden, og når den fremstiller de nye kønsroller, giver den et realistisk snarere end et misogynt billede af skiftet fra en feudal til en moderne social organisering. Samtidig viser den gennem sine meget forskelligartede mandlige og kvindelige dannelseshistorier, at langt fra alle passer ind i denne organiserings faste funktioner. Og ved at præsentere dannelseshistorierne i en stilistisk, symbolsk eller ironisk dobbelteksponering peger den hele tiden på de fortolkninger, der ikke forfølges, og de muligheder, der ikke realiseres. Dobbelteksponeringen rammer også tårnselskabet, som på den ene side fremstår som en upersonlig og altomfattende kraft, og på den anden side bare er nogle mænds forsøg på at forme mennesker og samfund, og som dermed gentager den moderne samfundsmæssigheds dobbelte fremtræden af en naturlovs nødvendighed og et af menneskene flettet net.

På Goethes tid var dannelsesromanen en udforskning af den tidlige modernitets nye vilkår og et eksperiment med, hvordan kravet om socialisering kunne forenes med kravet om selvbestemmelse. I modernismens storhedstid blev genren kritiseret for sin angivelige præference for opbyggelighed og harmoni. De senere år er det imidlertid igen blevet muligt at forstå genren – og Goethes roman – på en måde, der forbinder opbyggelighed med konstruktion (af identitet, sammenhæng, mening) og harmoni med en nødvendig væren sammen med verden. Grundene til denne reaktualisering skal formentlig findes både i den aktuelle individualisering og globalisering. Mens individualiseringen har radikaliseret kravet om selvudvikling og selvbestemmelse, har globaliseringens sammentrækning gjort, at vi i dag ikke kun befinder os mellem forskellige diakrone perioder, som Bakhtin beskrev det, men også mellem forskellige synkrone kulturelle referencerammer. Men overgangen mellem disse sker stadig i og gennem mennesket, som igen er tvunget til at blive en ny slags menneske uden fortilfælde.

I dag er det ikke nødvendigvis den indfødte europæiske mand eller kvinde, der mærker denne tvang stærkest. Der findes i hvert fald relativt mange dannelsesromaner, der stiller spørgsmålene om selvets karakter, om selvbestemmelse og socialisering i en postkolonial, multikulturel, arabisk, afrikansk, spansk-amerikansk - og så videre - kontekst –

ofte med postmoderne eller poststrukturalistiske subjektoplevelser og med kvindelige hovedpersoner og forfattere (jævnfør Lazzaro-Weiss, Feng og McWilliams). Naturligvis er det nogle andre brud, der beskrives i en roman om en ung tysk-tyrkisk kvinde i dagens Tyskland end i Goethes roman. Men hun skal i lige så høj grad som Goethes mænd og kvinder blive et nyt slags menneske – fordi hun som dem lever i og med en verden, som er præget af modsatrettede krav og store forandringer, en verden hvor selvet er uden sit fort, hvor ambitionen om selvbestemmelse hverken kan forlades eller tilfredsstilles, og hvor sammenhæng og mening ikke bare er der, men må skabes.

Noter

¹ Da jeg i enkelte tilfælde har fundet det nødvendigt at justere den danske oversættelse, er citater fra *Wilhelm Meisters læreår* angivet med bind og sidetal fra først den tyske, dernæst den danske udgave (henholdsvis Goethe 1924-28 og Goethe 1948-60).

Referencer

- Bakhtin, Mikhail M. 2006. 'Dannelsesromanen og dens betydning i realismens historie – bidrag til en typologi af romanen' in *Rum, tid og historie - kronotopens former i europæisk litteratur*. Århus: Klim.
- Breithaupt, Fritz. 2002. 'Goethe and the Ego' in *Goethe Yearbook*, vol. XI: 77-109.
- Dilthey, Wilhelm. 1870. *Leben Schleiermachers*. Berlin: Georg Reimer.
- Dilthey, Wilhelm. 1906. *Das Erlebnis und die Dichtung. Lessing, Goethe, Novalis, Hölderlin*. Leipzig: B.G. Teubner.
- Feng, Pin-chia. 1997. *The Female Bildungsroman by Toni Morrison and Maxine Hong Kingston. A Postmodern Reading*. New York: Peter Lang.
- Gille, Klaus F. (red.). 1979. *Goethes Wilhelm Meister. Zur Rezeptionsgeschichte der Lehr- und Wanderjahre*. Königstein: Athenäum.
- Goethe, Johann Wolfgang von. 1948-60. *Werke. Band 1-14*. Hamburg: Christian Wegner Verlag.
- Goethe, Johann Wolfgang von. 1924-28. *Goethes Værker. Bind 1-14* in P.A. Rosenberg. København: Forlaget "Danmark" og H. Aschehoug & Co. Dansk Forlag.
- Hohendahl, Peter Uwe. 2008. 'The New Man: Theories of Masculinity around 1800', in *Goethe Yearbook*, vol. 15: 187-215.
- Krimmer, Elisabeth. 2004. 'Mama's Baby, Papa's Maybe: Paternity and *Bildung* in Goethe's *Wilhelm Meisters Lehrjahre*', in *The German Quarterly*, vol. 77, nr. 3, Blackwell Publishing: 257-277.
- Lazzaro-Weiss, Carol. 1990. *The Female Bildungsroman: Calling It into Question*, in *NWSA Journal*, vol. 2, no. 1: 16-34.
- McWilliams, Ellen. 2009. *Margaret Atwood and the female Bildungsroman*. Farnham: Ashgate
- Minden, Michael. 1997. *The German Bildungsroman. Incest and Inheritance*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Morgenstern, Karl von. 1988. 'Über den Geist und Zusammenhang einer Reihe philosophischer Romane', 'Ueber das Wesen des Bildungsromans' og 'Zur Geschichte des Bildungsromans', in Selbman, Rolf (red.): *Zur Geschichte des deutschen Bildungsromans*. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft.

- Novalis. 1979. 'Aus: Schriften', in Gille, Klaus F. (red.): *Goethes Wilhelm Meister. Zur Rezeptionsgeschichte der Lehr- und Wanderjahre*. Königstein: Athenäum.
- Saine, Thomas P. 1991. 'Was *Wilhelm Meisters Lehrjahre* really supposed to be a Bildungsroman?', in Hardin, James (red.): *Reflection and Action. Essays on the Bildungsroman*. Columbia: University of South Carolina Press.
- Schlegel, Friedrich. 2000. *Athenäumfragmenter og andre skrifter*. København: Gyldendal.